

FTAXP/MPHTI/IRSTI 03.09
ӨӨЖ/УДК/UDC 94 = 512.122

<https://www.doi.org/10.51889/2959-6017.2025.85.2.023>

С.С. Касимова ^{*1}, Ж.Б. Амерханова ²

¹Тарих ғылымдарының кандидаты, доцент, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті

Қарағанды қ., Қазақстан, E-mail: saule.saken2010.kasimova@mail.ru

²Тарих ғылымдарының кандидаты, Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті

Қарағанды қ., Қазақстан, E-mail: 414266q@mail.ru

«СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ КАРАГАНДА» ГАЗЕТІ – ОРТАЛЫҚ ҚАЗАҚСТАН Өңірінің 1941-1945 жж. Ұлы Отан соғысындағы жеңіске қосқан үлесінің тарихи дерегі

Аңдатпа

Мақалада Қарағанды облыстық, қалалық партия комитетінің, еңбекшілер депутаттары қалалық кеңесінің органы «Социалистическая Караганда» газеті Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Орталық Қазақстанның әлеуметтік-экономикалық даму тарихын зерттеудің дереккөзі ретінде қарастырылған. Зерттеу нысанына облыс еңбекшілерінің тылдағы еңбегі алынған. Авторлардың мерзімді басылымның құрылымына, материалдарының мазмұнына талдау жасауы, зерделеуі негізінде Қарағанды облысының фашизмді жеңуге қосқан үлесі және оған ықпал еткен жағдайлар анықталған. Газеттің халықты майдан үшін біріктірудегі, жеңіске жұмылдырудағы идеялық, ақпараттық орны айқындалған, «Қазақстан комсомолы», «Қазақстан колхозшысы», «Қарағанды колхозшысы», «Қарағанды шахтері», «Қазақстан металлургі» танк колонналарын жасақтаудағы ұйымдастырушылық рөлі көрсетілген. Соғыстың алғашқы жылдарынан бастап Қарағанды бассейніндегі көмір өндіру үдерісін көрсетудегі негізгі өзгерістер қадағаланған. Өндіріске, ауыл шаруашылығына озық технология енгізуге, жаңа техникамен жарақтандыруға мүмкіндік болмаған соғыс жағдайында еңбек өнімділігін арттырудың негізінен, адам ресурстарының арқасында, атап айтқанда, олардың отансүйгіштік, шыдамдылық, қайырымдылық, төзімділік, ұйымшылдық сияқты жоғары моральдық сапалары мен адами қасиеттерінің нәтижесінде, сонымен қатар еңбекті ұйымдастырудың қарапайым әдіс-тәсілдерінің, үнемшілдік, өзіндік өнертапқыштық пен жаңашылдықтың есебінен жүзеге асқандығы туралы нақты қорытындылар жасалған. Жұмыс күші тапшылығының орнын толтыруда әйелдер еңбегінің рөлі мен маңыздылығы көрсетілген.

Кілт сөздер: соғыс, мерзімді басылым, тыл еңбеккерлері, Қарағанды көмір бассейні, үнемшілдік, өнертапқыштық, шахта, Магнитогорск, «Қазақстан металлургі» танк колоннасы, еңбек озаттары, қорғаныс қоры

Касимова С.С. ^{*1}, Амерханова Ж.Б. ²

¹Кандидат исторических наук, доцент, Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова
г. Караганда, Казахстан, E-mail: saule.saken2010.kasimova@mail.ru

²Кандидат исторических наук, Карагандинский технический университет имени Абылкаса Сагинова, г. Караганда, Казахстан
E-mail: 414266g@mail.ru

ГАЗЕТА «СОЦИАЛИСТИЧЕСКАЯ КАРАГАНДА» – ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК ВКЛАДА ЦЕНТРАЛЬНОГО КАЗАХСТАНА В ПОБЕДУ В ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЕ 1941-1945 гг.

Аннотация

В статье газета «Социалистическая Караганда» орган Карагандинского областного и городского комитета партии, городского Совета депутатов трудящихся рассматривается как источник исследования по истории социально-экономического развития Центрального Казахстана в годы Великой Отечественной войны. Объектом исследования является труд труженников тыла. На основе анализа и изучения авторами структуры журнала, содержания его материалов определяется вклад Карагандинской области в победу над фашизмом и выявляются факторы, способствующие этому. Определяется идейно-информационная роль газеты в объединении и мобилизации народа на фронт и на победу, ее организационная роль в формировании танковых колонн «Комсомолец Казахстана», «Колхозник Казахстана», «Колхозник Караганды», «Шахтер Караганды», «Металлург Караганды». Прослеживаются основные изменения в процессе добычи угля в Карагандинском бассейне с начала войны. Сделаны выводы о том, что в условиях войны отсутствовала возможность внедрения в производство и сельское хозяйство передовых технологий, его оснащение новой техникой, а повышение производительности труда в основном происходило за счет человеческих ресурсов, в частности, за высоких моральных и человеческих качеств, таких как патриотизм, терпение, благотворительность, толерантность, организованность, а также за счет простых методов и способов работы, бережливости, своеобразной изобретательности и новаторства. Показаны роль и значение женского труда в восполнении рабочей силы.

Ключевые слова: война, периодическое издание, труженники тыла, Карагандинский угольный бассейн, бережливость, изобретательство, шахта, Магнитогорск, танковая колонна «Металлург Казахстана», передовики труда, фонд обороны

Kassimova S.S. ^{*1}, Amerhanova Zh.B. ²

¹Candidate of historical sciences, associated professor, Abylkas Saginov Karaganda Technical University, Karaganda, Kazakhstan
E-mail: saule.saken2010.kasimova@mail.ru

²Candidate of historical sciences, Abylkas Saginov Karaganda Technical University
Karaganda, Kazakhstan
E-mail: 414266g@mail.ru

THE NEWSPAPER "SOTSIALISTIC KARAGANDA" – A HISTORICAL SOURCE OF THE CONTRIBUTION OF CENTRAL KAZAKHSTAN TO THE VICTORY IN THE GREAT PATRIOTIC WAR OF 1941-1945.

Abstract

In this article the newspaper "Socialist Karaganda", published by the Karaganda Regional and City Party Committee and the City Council of Workers' Deputies, is considered as a source for studying the

history of socio-economic progress of Central Kazakhstan during the Great Patriotic War. The main attention is paid to the rear activity of the workers of the region. As a result of the author's analysis and study of the structure of this publication, as well as the content of its materials, the contribution of the Karaganda region to the achievement of victory over fascism was determined, and the conditions that contributed to this process were revealed. The ideological and informational role of the newspaper in uniting the people in support of the front, in mobilizing efforts for victory, the organizational role in forming tank convoys is shown of "Kazakh Komsomol", "Kazakh Kolkhozshy", "Karaganda Kolkhozshy", "Kazakhstan Metallurgist" and "The Karaganda Miner". Since the first years of the war, the dynamics of coal production in the Karaganda coal basin has changed significantly. Under the conditions of war, when it was difficult to introduce modern technologies in industry and agriculture and it was impossible to renew equipment, the increase in labour productivity was mainly achieved at the expense of human potential. This was due to the high moral values of the workers, such as patriotism, perseverance, kindness, tolerance and organization. Simple work organization also proved to be important. The results show that improvements in labour efficiency were achieved through economic methods, original ideas and innovative solutions. Women's labour played an important role in alleviating labour shortages, highlighting their importance in the situation.

Keywords: war, periodical, home front workers, Karaganda coal basin, thrift, invention, mine, Magnitogorsk, tank column "Kazakhstan Metallurgist", labor leaders, defense fund

Кіріспе. Адамзат тарихында орны толмас қасірет әкелген XX ғасырдағы екінші дүниежүзілік соғыс уақыт бедері алыстатқанымен тарих зердесінде мәңгі қалды. 2025 жылы қанқұйлы соғыстағы жасампаз жеңіске 80 жыл толады. Жеңістің құны - төгілген қан, от кешкен өмір, қаза тапқан миллиондаған адамдар, тылдағы халықтың жанқиярлық еңбегі болса, оған көп ұлтты Кеңес халқымен бірге Қазақстан да зор үлес қосты. Адам ресурстарынан бөлек кең байтақ республиканың әр аймағы өнеркәсіптің жекелеген салаларының өндірісімен, қазба байлығымен жеңіс қорын молайтып, майдандағы Қызыл Армияның соғыс техникалық базасын нығайтты.

Ұлы Отан соғысындағы қазақстандықтардың жеңіске қосқан үлесі тақырыбындағы ғылыми зерттеу еңбектері отандық тарих ғылымында өз алдына жеке, үлкен бір кешенді құрайды. Десек те, соғыс жылдарындағы Қазақстанның әр өңірінің еңбек тынысын, тіршілігін егжей-тегжейлі танып, зерделеудегі бірден бір тарихи дерек – аймақтық газеттер. Жеңістің маңызды факторларының бірі майдан мен тылдың бірлігі десек, қалың бұқараны оған ұйыстыруда үгіт-насихаттық сипатта қызмет атқарған газеттердің орны ерекше. Газеттер соғыс жылдарында билік пен қоғам, жұртшылық арасындағы қарым-қатынас, идеялық байланыс құралы ретінде зор мәнге ие болды. Біз зерттеген Қарағанды облыстық, қалалық партия комитетінің, еңбекшілер депутаттары қалалық кеңесінің органы - «Социалистическая Караганда» газеті аталған міндеттерді атқарып қана қоймай, қаһарлы жылдардағы Орталық Қазақстанның фашизмді жеңуге қосқан үлесін айқындауға мүмкіндік туғызады және өңірдің қоғамдық-саяси, экономикалық өмірінің шынайы көрінісін береді. Газеттің патриоттық, отансүйгіштік сезіммен астасқан идеялық қызметі майдан мен тылдың бірлігін нығайтып, жеңіске тезірек жетуге берік негіз қалады. Халықтың санасына серпін беріп, сенімін орнықтырды, рухын көтеріп, жауға қарсы жұмылдырды.

Материалдар және әдістер. Мақаланы дайындау барысында «Социалистическая Караганда» газетінің 1941-1945 жж. барлық нөмірі зерделеуден өтіп, Ұлы Отан соғысына қатысты материалдары пайдаланылды. Соғыс кезіндегі республиканың әр өңірінің майданға адам ресурстарымен бірге экономикалық көмегі сараланған «Қазақстан Ұлы Отан соғысы жылдарында» деректік-көркемсуретті жинағы, Қарағанды облыстық «Боздақтар» кітабы, Қазақстан халқының жауды талқандау жолындағы еңбегі, индустрияның, ауыл шаруашылығы мен ірі өндіріс орындарының жұмыс қорытындылары туралы ақпараттар, соғыстың статистикалық көрінісі алғаш рет берілген «Боздақтар» - «Книга памяти Казахстана» жинақтамасы, майдан мен тылдың бірлігі жан-жақты зерттелген Т. Балақаев пен Қ. Алдажұмановтың «Қазақстан еңбекшілері майдан қызметінде (1941-1945 жж.)» монографиясы, өз еріктерімен майданға аттанған қарағандылық жауынгер

қыздардың майдандағы және бейбіт еңбектегі өмір жолдары туралы Е.Лұқпанов пен М.Сембайдың «Жауынгер қыздар» деректік очерктер жинағы мақаланың деректік негізін құрады.

Газет материалдарының дерек ретіндегі маңыздылығын зерттеуде тарихилық принцип басшылыққа алынды, яғни, Ұлы Отан соғысы мәселелерімен, соның ішінде қазақстандықтардың жеңіске қосқан үлесімен байланыста зерделенді. Объективтілік принципін ұстану деректер мазмұнының ақиқаттығына көз жеткізу талабынан туындады. Орталық Қазақстанның соғыс жылдарындағы әлеуметтік-экономикалық өмірінің толыққанды кескін-келбетін шынайы ашуда газет деректері мен материалдары жеңіске жетудің негізгі кепілі болған майдан мен тылдың бірлігіне, халықтың еңбегіне арналған ғылыми зерттеу еңбектерімен, соғыс тақырыбындағы жинақтармен салыстыра зерттелді.

Жүйелік әдіс бойынша газеттің құрылымы сипатына қарай жіктеліп, топтастырылып, негізгі ой екшеленіп, олардың арасындағы логикалық сабақтастық анықталды. Халықтың тылдағы жанқиярлық еңбегін көрсету және соның негізінде Орталық Қазақстан өңірінің фашизмді жеңуге қосқан үлесін анықтауда талдау, синтездеу, сипаттау сияқты жалпы ғылыми әдістер қолданылды. Жіктеу әдісіне сүйене отырып Кеңес Одағының соғыстағы жеңісін қамтамасыз етуде өндірістегі, ауыл шаруашылығындағы еңбекті ұйымдастырудың қағидаларына, жолдары мен тәсілдеріне, кәсіби көмектің өзара ықпалына, кеншілердің көмір өндірудегі нәтижелері мен табыстарына талдау жасау Қарағанды облысының соғыс жылдарындағы өмірінің кең де айқын көрінісін көрсетуге мүмкіндік берді. Талдау нәтижелерін жалпылау, ғылыми қорытындылар жасауда синтездеу әдісі қолданылды.

Талқылау және нәтижелер. Соғыстың басталғаны туралы ресми хабарды Қарағанды облысының еңбекшілері үлкен сезіммен қабылдады [1]. Шахталарда, өндіріс орындары мен мекемелерде, оқу орындарында ұйымдасқан жедел митингілер өтті. Халық Кеңес үкіметінің елді қорғауға бағытталған барлық шараларын құптайтындықтарын білдірді. «Социалистическая Караганда» газетінде фашистік Германияға өшпенділікпен бірге туған елін қорғауға деген жауапкершілік, отансүйгіштік сезімін білдірген жедел хабарлар бірінен соң бірі басылды. «Қызыл Әскерге стахановтық еңбекпен көмектесеміз» - деді КСРО Жоғарғы Кеңесінің депутаты Т.Күзембаев басқарған №1 шахта ұжымы. Горбачев атындағы шахта жауды жеңгенше аянбай еңбек ететіндіктерін айтса, қалалық хирургиялық аурухана ұжымы «Біздің соғысқымыз келмейді, бірақ ол бізге таңылған кезде Кеңес халқы үш есе соққымен жауап береді» деп, облыстың барлық дәрігерлерін майданда санитарлық қызметті ұйымдастыруға, әскери-далалық хирургияға дайындықтарын күшейтуге шақырды. Қарағанды-Сұрыптау станциясының теміржолшылары «Қасық қанымыз қалғанша Отанымызды қорғауға дайынбыз, жауға мейірімділік болмайды!» - деп бірауыздан шешім қабылдаса, Тельман ауданы Токаровка селосының тұрғыны С.И. Булак екі ұлының әскер қатарында екенін айтып, өзін де майданға алуға өтініш білдірді. Осылайша еңбек ұжымдары елді қорғауға, жауды жоюға үлес қосуға ниеттестіктерін, барша Кеңес халқымен бірге екенін батыл мәлімдеді. Олардың сөздерінен ойларының сергектігі, өз істеріне деген сенім айқын сезілді. Кеншілер шахталардың артта қалуын жойып, бар күш-жігерлерін салуға уәде берді. Әскерге арнайы шақырылғандармен қатар өз еркімен тілек білдірушілер көбейді.

Соғыс басталысымен облыс тұрғындары әскери комиссариаттарға Қызыл Әскер қатарына жіберу туралы өтініштерін білдірді. 1941 жылдың соңына қарай 25 мыңнан астам өтініш келіп түсіп, оның 10 мыңы әйелдер болды [2, 254 б.].

Халықты моральдық тұрғыдан дайындап, идеялық шындауда «Социалистическая Караганда» газетіндегі бас мақаланың рөлі зор болды. Оның мазмұнынан газеттің негізгі бағыты мен сипатын көруге болатын еді. Бас мақалаларда халықтың бұрын-соңды болмаған күш пен бірлікте болуы, Қызыл Әскердің, Әскери-теңіз флотының және авиацияның барлық қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін әр адам өзінен де, басқалардан да нағыз патриотқа лайық ұйымшылдық пен адалдықты, тәртіпті талап ету қажеттігі баса айтылып, жаудың жеңіліс табатындығына сендірді. «Өз қызметіңізде жанқиярлықпен жұмыс жасаңыз» деген сондай мақалалардың бірінде Қарағанды кеншілерінің, Балқаш пен Жезқазған, Қарсақпай металлургтерінің, колхозшылардың, зиялы

қауымның барлық күшті жауға қарсы жұмылдыруға шақырған үндеулері берілді [3]. Отан-сүйгіштік пафосқа толы бас мақалалар халықтың рухын көтерді, қиыншылыққа төзуге, Отан үшін аянбай еңбек етуге жігерлендірді. Әр қосымша тонна көмір, руда және тасымалданған әр артық тонна жүк, колхоз егістігінің әр гектары еліміздің қуатын, қорғаныс қабілетін арттыратыны айтылды. Халық қасиетті борыш - аянбай еңбек ету деп түсінді. Бұл жай құрғақ уәде күйінде қалмады, шынайы өмірде солай болды да. Кенші, мұғалім немесе малшы, үй шаруасындағы әйел болсын барлығына тән ортақтық – уақытпен санаспай жанкешті еңбек етті, басқаларға үлгі болуға тырысты, түрлі бастамалар көтерді.

«Қарағанды кеншілері! Көмір өндіруді арттырындар! Фашистерді түбірімен құртайық!» деген ұран тасталды газеттің кезекті санында. Бұған жауап ретінде қаладағы Киров ауданының еңбекшілері бірауыздан демалыс күні де жұмысты жалғастыратындықтарын жеткізсе, Сталин ауданы кеншілерді көмірді көбірек өндіруге шақырды. Соғысқа қарсылық ақындардың өлеңіне де арқау болды. Халық ақыны Шәкен Отызбаев былай деп жырлады:

«На Родину радости, счастья, побед,
Напал сей стервятник, которому нет
Играй же, подруга моя, домбра,
Теперь же суровой будь и огневой,
Народ поднимая в решительный бой [3].

Украина мен Белоруссияның, басты көмір ошағы Донбастың және Ресейдің индустриялы-өнеркәсіптік аудандардың жау қолында қалуы майданды қажетті жабдықтармен қамтамасыз етуді қиындатты. Көмір - электр энергиясы, онсыз металл балқыту іске аспайтын еді, оған барлық негізгі және қосалқы өнеркәсіптердің жұмысы негізделгендіктен көмір жауға қарсы елдің қорғаныс техникасын жасауда басты стратегиялық шикізат болып табылды. Соғыс жылдары Ресейдің Орал аймағы майданды әскери техникамен, оқ-дәрілермен қамтамасыз ететін ең қуатты өнеркәсіптік аймаққа айналды. Магнитогорск, Чусовский, Златоуст және басқа металлургиялық кәсіпорындардың қуаты артып, жаңа зауыттар салынды [4]. Металлургия өнеркәсібіне зеңбірек оқпандарын, танк брондары мен снарядтарды өндіруге арналған жоғары сапалы болат қорыту үшін кокстелетін көмір аса қажет болды.

Неміс фашистері негізгі өнеркәсіптік аудандарды ішінара басып алу арқылы бүкіл халық шаруашылығына күйрете соққы беруге үміттенді. «Дұшпан қателесті. Донбасты уақытша жоғалту өтеледі. Қарағанды облысы Одақтың өнеркәсібі мен көлік қажеттіліктерін қамтамасыз етуде Шығыстағы қуатты база болып табылады» - деп жазды Қарағанды көмір бассейні негізін салушылардың бірі, геолог-ғалым А. Гапеев [5]. Донбастыкіне қарағанда Қарағанды көмірінің сапасы жағынан жоғары екеніне ол 1920 жылдары геологиялық барлау кезінде көз жеткізген болатын. Сондықтан Кеңес үкіметі жеңіске жетуде Қарағанды көміріне айрықша үміт артты, бассейн Кузбастан кейінгі екінші орынды иеленді. Қарағандының кокстелген көмірі Ресейдің Орал аймағының зауыттарын, электр станцияларын, теміржолды қамтамасыз етті.

Мүмкіндігі орасан болғанымен бассейнің техникалық деңгейі артта болды. 1941 жылы 10 қарашада Қарағанды қалалық партия активінің КП(б)К Орталық Комитетінің Қарағанды көмір бассейнінің жұмысы туралы 1941 жылғы 30 қазандағы қаулысын талқылаған жиналысы өтті. Көмір өндірудің тоғыз айлық жоспарының толық орындалмағаны, көптеген шахталардың жұмыс қарқынының төмендігі, «Қарағандыкөмір» тресінің бастығы Иванцовтың тиісті шараларды қолданбағаны сыналды [6]. Орталық Комитет кеншілерге артта қалушылықты тезірек жою, майдан мен тылға жоғары сапалы көмір беруді барынша арттыру міндетін жүктеп [7], Қарағанды бассейнін назарға алды.

1942 жылы маусым айында Қарағандыға КСРО Ғылым академиясының Орал, Қазақстан және Батыс Сібір облыстарының табиғи ресурстарын Отан қорғауға жұмылдыру жөніндегі комиссиясының бригадасы келді [8]. Комиссияның мақсаты Орталық Қазақстанның металлургия және көмір өнеркәсібін дамыту мәселелерін зерттеу және Қарағанды облысының минералдық байлығын Отан үшін жұмсау шараларын әзірлеу болды. Академик А.А. Скочинский (топ жетек-

шісі), Образцов, Шевяков, Чижиков, Антипин сынды ғалымдар мен инженерлерден құралған топ облыста бір айдан аса уақыт болып, Жезқазған мен Балқаштың, Орталық Қазақстанның тау-кен кәсіпорындарына ғылыми-техникалық көмек көрсетті.

Кеңес үкіметі Қарағанды кеншілерінен еңбек өнімділігін арттыруды, жоспарды мерзімінде әрі асыра орындауды күтті және халықты оларға жан-жақты көмек көрсетуге шақырды. Украинадағы Донбастан Қарағандыға эвакуацияланған 10 мыңнан астам жұмысшылар мен мамандар, соның ішінде 3200 кенші мен 2000 құрылысшы жұмыс күшінің орнын толтырды [9, 160 б]. Олардың көпшілігі участок басшылары, инженер-механик, шебер қызметтерін атқарып білікті мамандарға зәрулікті біршама жеңілдетті. Мамандардың күшімен жаңа шахталар салынды.

1941 жылы Қарағандыға А. Пархоменко атындағы Ворошиловград көмір машина жасау зауыты әкелінді. Оның базасында тау-кен жабдықтары зауыты салынып, зауыттың өнімдері Қарағанды облысының шахталары мен кеніштеріне, Сібір мен Қиыр Шығыстың көмір бассейндеріне жіберілді. 1941 жылы 3 жаңа шахта, 1942 жылы 12 шахта және 2 көмір разрезі пайдалануға берілді [2, 258 б]. Дегенмен жер астындағы қара жұмыстың негізгі ауыртпалығы жергілікті халықтың үлесінде қала берді. Әйелдер ерлердің орнын басты, зейнет жасындағылар қайтадан шахтаға түсті.

1941 жылғы 27 маусымда «Социалистическая Караганда» газетінде «Әйелдер мен қыздар! Ерлердің кәсібін меңгеріңдер, Отанымызды қорғауға аттанған жолдастарыңның, әкелер мен ағалардың орнын басуға дайын болыңдар!» деген үндеу жарияланды. №1 шахтаның табельшісі Ольга Лощманова үндеуге алғаш құлақ түріп электровоз машинисі болып ауысты. Фабрика-зауыт курстары ұйымдастырылды, қысқа мерзімде кенші мамандығының қыр-сырына үйренген жастар майданға кеткендердің орнын толтырды. Қарсақпай селосынан 120 үй шаруасындағы әйел ерлердің кәсібін игерді. Жүргізушілер курсына 60 қыз-келіншек қатысты, дәнекерлеуші, слесарь мамандығына үйрету курстары ашылды. Байқоңырда үй шаруасындағы әйелдер шахтада жұмысқа түсті [10]. Үздіктер мен еңбек озаттарының қатарында қазақ әйелдері де болды. Бір айдың ішінде кәсіпті тез игерген №3 шахтадан Күләй Құлжанова мен Жәкен Мұқанова, №1 шахтадан Сұлубала Сағындықовалардың технологиялық үрдісті дұрыс ұйымдастыру, лавада адамдарды тиімді орналастыруы нәтижесінде көмір өндіру нормасы асыра орындалды [31].

Темірдей тәртіп – жеңіс кепілі болып саналды. Бір адамның екі немесе үш адамның орнына істеуіне тура келгеніне қарамастан тәртіпті бұлжытпай сақтау қарапайым жұмысшыдан басшыға дейін талап етілді. Шахталар мен кәсіпорындар еңбек тәртібін бұзуға жол бермейтіндіктерін мәлімдеді. Жұмысшыларға арналған партия кабинеттері, қызыл бұрыштар, оқу үйлері, кітапханалар, үйірмелер ұйымдастырылды. Біздің зерделеуіміз «Социалистическая Караганда» газетінің тылдағы еңбек майданының хабаршысы ғана емес сонымен бірге оның беттерінде ашық, әділ сынға да орын беріліп, кемшіліктерді түзетуге ықпал еткеніне көз жеткізді. «Партиялық өмір» айдарымен жұмысқа немқұрайлылық танытқандар мен артта қалушылар жария түрде сынға алынып отырды. Солардың кейбіріне кезек берейік.

«Шахтада қашан болдыңыз», «Жауапкершілік сезімін жоғалтқандар» тақырыбындағы мақалалар 1942 жылғы мамыр-маусым айларындағы еңбек тәртібінің жай-күйінен хабар береді. Атап айтқанда, №1 шахтаның учаске бастығы Кузин 10 күнде шахтаға екі-ақ рет түсіп, бір сағат қана болғаны, шахта комитетінің төрайымы Сотинованың мамыр айында 2 рет, маусым айында лавада бар жоғы 3 рет болғаны, сайланғанына бір ай уақыт өтсе де №3 шахтаның партком хатшысы Кенжикеевтың кеншілермен кездеспегені, №33/34 шахта меңгерушісі Дмитриевскийдің мамыр айында 6 рет, мақршейдер Мищенко мамыр айында 4 рет, ал маусым айының алғашқы жартысында бар болғаны 1 рет шахтаға түскені сынға алынды [11]. Мәселенің мәні мынада болды: шахта меңгерушісі, учаске басшыларының жұмыс орны жер астындағы лаваларда болуы керек, себебі көмір өндірудің тағдыры сонда шешіледі. Олар бақылау жасап қана қоймай, сондай-ақ кеншілермен бірге кемшіліктерді алдын ала анықтап, оларды жою жолдарын қарастырып, шаралар қолдануға, көмек беруге міндетті болды. Лавадағы шатыр нашар бекітілгендігін айтып, жұмысшылардың ескерткеніне қарамастан опырылып құлаған тау-тау үйінділердің салдарынан

кейбір учаскелердің бірнеше күн бойы жұмысты тоқтатқан апатты жағдайлар жиі кездесті. Аталған фактілер бірқатар шахталарда техникалық қадағалаудың нашарлығын көрсетті және жоспардың орындалмауына әкеп соқты. Сондықтан жер астындағы кеншінің ауыр еңбегінен алыс жер үстінде оңай уақыт өткізумен айналысқандар партиялық басшылық тарапынан «еңбек майданының дезертирі, қашқын» деп саналды. Мұндай ашық сындар тәртіптің бұзылмауын қамтамасыз етті. Еңбек өнімділігін арттырудың түрлі жолдары қарастырылды. Көмір қабаттарын құлату, оны бөлшектеп конвейерге тиеу шахтаға жаңадан келгендер үшін қиындық туғызды. Осыған орай «Социалистическая Караганда» газеті «Жас кеншіге көмек» айдарын ашып, онда Ресейдің, Украинаның тау-кен институттары ғалымдарының кеңесі, мамандардың озат тәжірибелері жарияланды. Мысалы, «Көмірді қалай құлату, үю керек», «Үңгуіш машинамен жұмыс жасау жолдары» атты мақалаларда лавадағы жұмыстың әдіс-тәсілдеріне, техникамен жұмыс жасаудың тетіктеріне үйреткен мамандар пікірі жас кеншілердің кәсіби біліктілігінің, тәжірибесінің артуына септігін тигізді.

Әйелдер тылда ерлердің орнын алмастырып түрлі бастамалар көтерді. Батыс Қазақстан облысы, Теректі ауданының тракторшысы Паша Ангелинаның республика әйелдеріне «Темір тұлпарды меңгеріндер!» атты үндеуі Қарағанды облысында кеңінен қолдау тапты [12]. Әйелдер қысқа мерзімде ауыл шаруашылық техникаларын меңгерді. Пришахтинск машина-трактор станциясында 173 тракторшы, 52 комбайншы әйелдер мен қыздар курсты сәтті аяқтап, егіс алқаптарында еңбек етті. Александра Ефимова майдандағы күйеуінің орнына тракторға отырды, серіктесі Тания Сельцова екеуі «У-2» тракторымен 1942 жылдың 25 маусымына дейін жылдық өндірістік тапсырманы, комбайншылар Ирина Вазель мен Лидия Славская жөндеу шеберханасындағы күндік нормаларын 140%-ға асыра орындады. Мемлекет әйелдерге еңбектің барлық салаларына, өндіріске белсенді қатысуға мүмкіндік беру, отбасы мүшелері соғысқа кеткендерге қамқорлық көрсетуді естен шығармады, балабақшалар желісі ұлғайтылды.

Әлеуметтік қиындықтар әйелдерді моральдық тұрғыдан төзімді болуға икемдеді. Олар отбасында ғана емес, қоғамда да мейірімділік пен ізгіліктің шырақшысы болды. Шымкент қаласы әйелдерінің майдан өңірлерінен эвакуацияланған панасыз, жетім балаларды қамқорлыққа алу туралы үндеуіне облыс, қала басшылығымен бірге қарапайым тұрғындар да ат салысты [13]. Атап айту керек, Қазақстанның өзге өңірлеріне қарағанда Қарағанды облысына көшірілген балалар үйлерінің жағдайы қанағаттанарлық дәрежеде болды. Облыста 5 балалар үйі жұмыс істеді. Украин КСР, РКФСР, Қалмақ АССР-інен көшірілген балалар үйлерінің қосалқы шаруашылықтары, малы (сауын сиыр, жегін малы) болды. Колхоздар бөліп берген жерлерге көкөніс, бақша дақылдары егілді. Украинадан эвакуацияланған 700 балаға арналған балалар үйі медициналық қызметкерлермен толық қамтамасыз етілді, санитарлық жағдайы жақсы деп бағаланды. Тексеру барысында созылмалы ауруға шалдыққан балалар анықталған жоқ [14, 156-159 б.]. Балаларға туған үйлеріндегідей жайлылық жасалды, киім-кешек жинау, тігу ұйымдастырылды, тазалық, кезекшілік қамтамасыз етіліп, тәрбие жұмыстары жүргізілді.

«Социалистическая Караганда» газетінде майдан далаларынан, ондағы қазақстандықтардың ерліктері жайлы хабарлар үзбей жарияланып тұрды. Газеттің 1941 жылы 22 қарашадағы санында қазақстандық 316 атқыштар дивизиясының Москваны ерлікпен қорғағаны туралы Қазақ КСР әскери комиссары П. Щербаковтың «Батыр жерлестерімізбен мақтанамыз» атты мақаласы жарияланды. Жерлестерінің ерліктері адамдарды мақтаныш сезіміне бөлеп, рухын көтерді. Майданға өз еркімен сұранушылар қатарында ер азаматтармен бірге әйелдер мен мектеп оқушылары да болды.

1942 жылы мамыр айында Қарағандыдан 50 қыз өз еркімен тіленіп майданға аттанды [15, 5 б.]. Олардың басым көпшілігі майданға бару үшін емтихандарын мерзімнен бұрын ерте тапсырып, кәмелеттік аттестаттарын үш ай бұрын алған Қарағанды қаласындағы С.М. Киров атындағы №1 орта мектебінің түлектері болды. Майдангер қыздардың ұстазы М.М. Гришина өз естелігінде ескі қаладағы вокзалда 50 қызды майданға шығарып салуға адамның көп жиналғанын айта келе, митингіде облыстық комсомол комитетінің хатшысы Ф. Дәненованың сөйлеген сөзін былайша еске алады: «Қыздар, сендердің еншілеріңе Отан қорғау үлесі тиіп отыр. Майданда еліміздің

таңдаулы қыздарына лайық істеріңмен танылыңдар. Қарағандылықтар өздерінің патриот қыздарын әрқашан мақтан тұтады. Жеңіспен оралыңдар, замандастар» [15, 8 б.]. Жауынгер қыздар соғыстың сан тарау жолдарынан өтті, кейбіреулері Берлинге дейін жетіп, Европа мемлекеттерін фашизмнен азат етуге қатысты.

Кеңес үкіметі мен Қазақстан басшылығының қабылдаған шешімдері бағыт-бағдар беріп, барлық күшті майданға жұмылдыруда маңызды рөл атқарды. Қазақстан Компартиясы ОК хатшысы Н.А. Скворцов Қазақстан КП ОК-нің V Пленумында сөйлеген сөзінде: 1) барлық жұмыстарды әскери ауқымда қайта ұйымдастыру 2) астық дайындау жоспарын мерзімінен бұрын орындау 3) әскер мұқтажы үшін ет, май өндіруді арттыру 4) өндірістік жоспарларды мерзімінен бұрын орындаудың аса өзекті мәселе екенін атап көрсетті [16]. Газеттің әр саны «Барлық жұмысты соғыс жағдайында дереу қайта құру», «Халықтың барлық күші - жауды жеңу үшін!», «Бәрін майдан мүддесіне бағындырамыз», «Әр кәсіпорын, әр үй – қорғаныс қамалы» және т.б. арнайы айдарлармен қоғам мен жұртшылықты майдан үшін аянбай еңбек етуге ұйымдастырды.

Жексенбіліктер - ерікті түрде жүргізілген ұжымдық шаралардың бірі болды және соғыс біткенше қалыпты жағдайға айналды. Кеншілер стахановтық қозғалыстың алты жылдығын және үшінші көмір базасы Қарағандының құрылуының он жылдығын жаңа рекордтық өніммен қарсы алды. Теміржолшылар жексенбілігінде 76 тонна металл сынықтары тиелді, депоның, ғимараттың жылу жүйелерін қысқа дайындау, жөндеу жұмыстары жүргізілді. 938 қызметкер мен олардың отбасы мүшелері қатысқан байланыс қызметкерлерінің бүкілодақтық жексенбілігінде телефон, телеграф желілері, радиохабар қондырғылары жөнделді, колхозға егін жинауға жәрдемдесті. Жезқазғандықтар кен тиеді, облыстық байланыс бөлімінің қызметкерлері су құбырына траншея қазды, облыстық радиостанция жөндеуден өтті. Жексенбіліктен түскен 9688 сом табыс елдің қорғаныс қорына аударылады [17]. «Мен майдан үшін не істедім?» деген сұрақ әр адамды толғандырды. Кеңес Одағының әр түкпірінен майдан үшін қорғаныс қорын құру туралы тілек білдірген ұсыныстар көп түсті. Осыны ескере келе КСРО Мемлекеттік қорғаныс комитеті 1941 жылы 1 тамызда қорғаныс қорын құру туралы шешім қабылдады [18, 145 б.]. Бұл ретте қордың ерікті, мәжбүрлеусіз болғанын айту керек. Қор туралы «Социалистическая Караганда» газетінің арнайы айдар ашуы қоғамда кеңінен қолдау тапты.

«Қызылтау» геологиялық барлау ұйымы ай сайын бір күндік табысын қорғаныс қорына аударуды ұйғарса, бригадир Усинин облигациямен 520 сом өткізді. Қарағанды теміржол бөлімшесінің әйелдері 32 125 сом, Нұра ауданы Киров колхозы 15 гектар астық тапсырды. «Караганда-шахтастрой» тресінің жұмысшы-қызметкерлері 1482 сом, облигациямен 18 445 сом, үй шаруасындағы әйелдер майдандағы жауынгерлерге сыйлықтар, Осакаров ауданы «Трудовой» МТС-ның жұмысшылары ай сайын үш күндік еңбекақыларын, «Казуглеразведка» тресінің қызметкерлері облигация түрінде 11 670 сом, Қарағанды геологиялық барлау партиясының жұмысшылары 3260 сом жіберді. Қорғаныс қорына Нұра ауданы «Ленин жолы» колхозы 50 центнер тары, 50 центнер сұлы тапсырып, колхозшылардың екі күндік еңбекақыларын аударды. «Карагандаразрез» шахтасының кеншілері облигациямен 13 365 сом, ақшалай 22 090 сом тапсырды. Тельман ауданы «Красная нива» ауыл шаруашылық артелі 200 центнер сұлы, 20 бас мал, 2627 сом ақша, облигациямен 10 515 сом аударды. Осакаров ауданы «Тоқсұмақ» ауыл шаруашылық артелі 20 гектар бидай, 2000 жұмыртқа, 15 бас қой өткізді [19].

Қарқаралы ауданының еңбекшілері ақшалай 73 235 сом аударып, майдандағы жауынгерлерге 6 мыңнан астам жылы киімдер сыйлады, 1247 кг. жүн және 1237 кг. қой терісі тапсырылды. «Совет» колхозы осы мақсатқа 300 кг. жүн бөліп алдыңғы қатардан көрінді [20]. «Қызыл Әскерге мықты аттар өсіремін, 16 ат жібердім, қазір 21 ат дайындап жатырмын. Стандартты үлгідегі ферма салынды, үш жылдың ішінде жылқы санын 45-тен 170-ке арттырамын» - деп уәде берді Қарқаралы ауданы Калинин колхозының жылқышысы Сағындықов. Тельман ауданы «Путь Ильича» колхозының сауыншылары әр сиырдан 9 литрден сүт, «Томар» колхозының шопаны Рысқұлов 100 саулықтан 122 қозы алды. Ұлытау ауданы «Қазақстан» колхозының сауыншысы Қаратаева 2583 литр сүт сауу жоспарын 646 литрге асыра орындап қосымша табыс тапса, осы

аудандағы «Алғабас» колхозының шопаны Сұлтанов жоспардағы 863-тің орнына 974 қозы өсірді. Жезқазған ауданы «Бірлестік» колхозының меңгерушісі Ахметов 73 сиырдан 73 бұзауды аман-сау күтіп сақтаса, Нұра ауданы «Путь Ленина» колхозының шошқа өсіруші Кондыбко 28 торайды артық өсірді. «Парижская коммуна» колхозының жылқышысы Ибраев майданға қажетті мініс аттарын баптағаны үшін қосымша 1280 сом сыйақы алды. «Маржанкөл» совхозының сауыншысы Жакенов жоспардан тыс 8000 литр сүт артық өндірді [21]. Зор ынтамен жеке, ұжым болып жүргізілген қордың арқасында жаңа зеңбіректер мен танктер, самолеттер мен кемелер жасалды, жау ордасына жаңа снарядтар атылып, тұтастай алғанда кеңес әскерлерінің майданда жеңіске жетуін қамтамасыз етті.

Өндіріс, еңбек ұжымдарының, жеке адамдардың танктер мен ұшақтар жасауға қаражат жинау бастамалары мен белсенділіктері, газет бетінде «Туған Қызыл Әскерге жаңа ұшақтар мен танктер», «Еңбекшілер қаржысына – жаңа әскери машиналар» атты жаңа айдармен жаңалықтар легінің үздіксіз жариялануы, сөз жоқ, майдан даласындағы жауынгерлерге рух берді. «Қазақстан комсомолы» танк бөлімшесін жасақтауға Нұра ауданы «Трудовик» колхозы 50 кг. бидай және ай сайын үш күндік еңбекақыларын, Өспен ауылы 779 сом, Қарағанды қаласындағы Жамбыл атындағы №7 қазақ орта мектебі 320 сом, Тельман ауданы «Путь Ильича» колхозы 1000 сом қаржы аударса, Осакаров ауданы «Передовик» артелі 5 жұмыс күнін арнады. Жыл соңында «Қазақстан комсомолы» танк колоннасы үшін облыс бойынша барлығы 797 мың сом қаржы түсіп, былайша жіктелді: Қарағанды қаласы - 266 мың сом, Балқаш – 287 мың сом, Осакаров ауданы – 175 мың сом, Долинка кенті - 85 мың сом [22]. «Қазақстан колхозшысы» танк колоннасына Тельман ауданы «Центральный» колхозынан П. Селезнев, «Красная нива» колхозынан К.Воронини – 25 000 сом аударып КСРО ОК хатшысы И. Сталиннің, «Осакаровка» колхозының жылқышысы Ш. Сайфуллин - 50 000 сом, И. Кожухов - 75 000 сом аударып, Қазақстан КП ОК хатшысы Н.Скворцовтың атынан алғысқа ие болды [23]. «Қазақстан колхозшысы» танк колоннасын жасауға мемлекеттік банкке республиканың 14 облысынан 270 млн. 685 мың сом ақша түскен болса, соның ішіндегі Қарағанды облысының үлесі 17 млн. 668 мың сом болды.

Әр облыстың атынан танктер мен ұшақтар жасауға қаржы жинау бастамасы Қарағанды облысында да кеңінен өріс алды. «Қарағанды колхозшысы» танк колоннасын жасауға 12 572 сом түсіп, Осакаров ауданы 4763 сом, «Қызылту» совхозы – 100 мың сом қолдау көрсетті. «Қарағанды шахтері», «Қазақстан металлургия» танк колонналарын жасақтауға қаржылай көмек бергені үшін қарағандылықтарға Қазақстан басшылары А. Қазақпаев, Н. Оңдасынов, Н. Скворцовтың, КСРО ОК хатшысы И. Сталиннің атынан алғыс пен құттықтау жеделхаттары жолданды. «Қарсақпай. Жезқазған ауданы партия комитетінің хатшысы Шәріповке. «Қазақстан металлургия» танк колоннасын жасауға 1100 мың сом жинаған Жезқазған облысының еңбекшілеріне Қызыл Армияның атынан алғыс және бауырластық сәлемімді білдіремін. И. Сталин» - деп көрсетілді сондай жеделхаттардың бірінде [24]. Осындай жылы лебіздерді И. Сталиннің атынан 1943 жылы наурызда «Қарағанды шахтері» танк колоннасын жасау қорына 20 мың тонна көмір артып, 350 мың сом жинағаны үшін Қарағанды қаласы Ленин ауданының еңбекшілері, «Цветник Казахстан» танк колоннасына 521 868 сом, «Балқаш жұмысшысы» әуе эскадрильясына 563 191 сом тапсырғаны үшін Балқаш мыс қорыту зауытының директоры Самохвалов, «Советтік Қазақстан» әуе байланысын жасауға 40 000 сом жібергені үшін Қарағанды облыстық орыс драма театрының ұжымы қабылдады.

Үнемшілдік – ажырамас қағидаға айналды. «Мемлекетке көп бер де, аз талап ет» деген ұран, үнемдеу қажеттігі әр кеншінің, әрбір учаскенің, еңбек ұжымдарының өзгермейтін заңы, еңбек өнімділігін арттырудың кепілі болып саналды. Басты назар бұзылған техниканы жөндеу, ескіні қалпына келтіру, жаңаға шығын шығармауға аударылды. Әр комбайншы мен тракторшы майдан үшін жанар-жағар май үнемдеді. Қарағанды байыту зауыты жылына 1 млн. сом қаржы үнемдесе, «Қарағандашахтастрой» ұжымы ескі тақтайлардың шегелерін алып, қайта пайдалануды ұйғарды. Жасөспірімдерден арнайы жасақ құрылып, Жаңа қаланың құрылыс алаңдарынан 2800 кг. шеге жинады, кен жөндеу зауыты металл қалдықтарынан шеге жасады [25].

Өнертапқыштық – еңбек өнімділігінің артуына серпін берген тың бағыт болды. Шахталарды кен тасымалдайтын темір астаулармен қамтамасыз ету бұған дейін Ресейден, Украинадан әкелінетін еді. Енді «Қарағандыкөмір» тресі руда жөндеу зауытымен бірлесіп ағаш астаулар жасауды қолға алды, сөйтіп, шассий шойын, корпусы ағаш вагонеткалардың жаңа түрі пайда болды [26]. Балқаш мыс қорыту зауытының материалды, қаржыны үнемдеуге, сырттан әкелінетін шикізатты жергілікті арзан шикізатпен алмастырған бастамасының нәтижесінде 5 млн. сом үнемделді. Өнертапқыштар Борисов пен Дмитриевтің автоматты флотациялық машина реттегішін ойлап табуы концентраттағы мысты арттырды. Инженер Геллер көмір шаңының атмосфераға таралуына жол бермей, ұнтақ көмір қондырғысын қалпына келтіріп, жүздеген тонна қымбат көмірді үнемдеді. 1942 жылы зауыттың жаңашылдары 150 астам өнертапқыштық ұсыныстар айтса, оның жартысынан көбі іске асырылды [27]. Тельман ауданы «Центральный» колхозының колхозшысы Аксютин жасаған тұқым сепкішпен аз уақыт ішінде 6 жылыжайға тұқым себіліп, 70 адамның орнын алмастырды және 50% тұқым үнемделді. Пришахтинск МТС жетілдірілген дизайндағы тұқым сепкіштер шығарып, іске қосты [28].

Одақтық, республикалық, облыстық деңгейде ұйымдастырылған социалистік жарыстар – еңбекке ынталандырудың бір шарты болып табылды. Қарағанды қалалық кеңесі, «Қарағандыкөмір» тресі, «Социалистическая Караганда» және «Советтік Қарағанды» газеттерінің редакциялары стахановтық көрсеткіштерге қол жеткізу үшін 1942 жылы 1 ақпаннан жыл аяғына дейін социалистік жарыс жариялады [29]. Әр цех, әр бригадада, әр ауысымда жоспарды орындау берік қағидаға айналды. Калинин атындағы шахтаның кен қазушысы Ибраев жеті айда жоспардан тыс 811 тонна, Апсаттаров 1300 тонна көмір артық өндірді [30]. Тәжірибелі үздіктер №18 шахта кеншілері Сыздықов, Сәдуақасов, Боғұмбаев, №31 шахтадан Митрофанов межелеген 13-14 тоннаның орнына 30-60 тонна еңбек өнімділігіне қол жеткізді [31]. 1942 жылдың желтоқсан айының қорытындысы бойынша Бүкілодақтық социалистік жарыста оза шыққан Калинин атындағы шахтаға ВЦСПС (Кәсіподақтардың бүкілодақтық орталық кеңесі) пен КСРО Көмір өндіру халық комиссариатының ауыспалы Қызыл туы тапсырылса, ВЦСПС пен КСРО Түсті металлургия халық комиссариатының шешімімен Жезқазған мыс кеніші үшінші дәрежелі сыйақыға ие болды [32].

Социалистік жарыстарда жоспарға ғана емес, сонымен бірге өнім сапасына да мән берілді. 1943 жылы мамырда Кузбасс кеншілері жариялаған Бүкілодақтық социалистік жарыс көмір өндіруді 10%-ға арттырумен бірге оның күлділігін 0,5%-ға азайтуды және өзіндік құнын төмендетуді көздеді. ВЦСПС пен КСРО Көмір өндірісі халық комиссариатының шешімімен Қарағанды «Сталинуголь» тресіне жарыстың маусым айының қорытындысы бойынша Мемлекеттік қорғаныс комитетінің ауыспалы Қызыл туы тапсырылып, 450 000 сом сыйақы берілді. Қарағанды ұн комбинаты осы айдағы республикалық байқаудың Қызыл Туын жеңіп алды [33]. 1943 жылғы қазан айының жоспарын Жезқазған мыс руднигі – 109%, Жезді марганец руднигі – 106% артығымен орындап, КСРО түсті металлургия халкомы Ломаконың атынан құттықтау жеделхатын алды. Онда былай делінді: «Жезқазған кеншілерін қазан айында Мемлекеттік қорғаныс комитетінің ауыспалы Қызыл Туымен марапатталуымен шын жүректен құттықтаймын. Ең ірі Балқаш мыс қорыту зауытының үзіліссіз жұмысын қамтамасыз ету үшін кен өндіруді арттыруға қол жеткізетіндеріңізге сенім білдіремін» [34].

Соғыстың үшінші жылында қиындықтар мен кедергілерді еңсерген Қарағанды көмір бассейні көмір өндіруді 46%-ға арттырып, тұрақты өнім бере бастады. «Сталинуголь» және «Кировуголь» трестері, Киров атындағы, №18, №12, №44-45 шахталар Бүкілодақтық жарыстарда кезектесіп жеңімпаз атанды. Облыстық газеттер талантты ұйымдастырушылар мен инженерлер Тарабанов, Күзембаев, Николаев, Решетняк, Құдайбергенов, Жылқыбаев, стахановшылар Плотников, Байсейітов, ағайынды Айтқұловтар, Құсайынов сынды еңбек озаттарын үлгі етті [35].

Кеңес үкіметі Кузбасс, Хакасия, Орал мен Қарағанды кеншілерінің еңбегін жоғары бағалап 800 адам марапатқа ие болды. Солардың арасында қарағандылықтар: №18 шахтаның бригадирі Т.Сыздықов, №20 шахта бригадирі Ғ.Абдрахманов, Калинин атындағы шахта меңгерушісі

Р.Ибраев, Киров атындағы шахтаның учаске бастығы Қ. Алтынбаев, № 33-34 шахта машинисі Л.Тютяев - Ленин орденімен, 8 адам - «Еңбек Қызыл Ту», 12 адам - «Құрмет белгісі» ордендерімен, 6 адам - «За трудовую доблесть», 27 адам - «За трудовое отличие» медальдарымен марапатталды [36].

Сонымен Қарағанды көмірінің маңызы, оған сұраныстың, еңбекшілердің жеңісті қамтамасыз етудегі жауапкершіліктерінің артуы Қарағанды көмір бассейнін Кеңес Одағының алдыңғы қатарлы кәсіпорындары сапына көтерді. Одақтық «Правда» газеті 1944 жылы 3 қаңтарда Қарағанды бассейнінің көмір өндірудің жылдық жоспарын 27 желтоқсанға дейін мерзімінен бұрын әрі ондаған мың тонна асыра орындағанын одақ көлеміне жария етсе [37], 7 қаңтар күнгі санында жылдық жоспардан тыс 100 мың тонна көмір өндіргенін ерекше атап өтті [38]. Шахталарда көмір өндіру 1942 жылмен салыстырғанда 1943 жылы 37,5%-ға ұлғайды. Магнитогорск зауытын кокстелетін көмірмен қамтамасыз ету бір жылда 50%-ға өсті.

Қарағанды облысынан майданған 45 мыңға жуық адам жіберіліп, оның 18 мыңы оралмады [39]. Кеңес Одағының Батыры атағына 18 қарағандылық ие болып, 6587 адам Ұлы Отан соғысы майдандарындағы ерлігі мен батырлығы үшін ордендермен және медальдармен марапатталды [2, 254 б.].

Қорытынды. Сонымен аймақтық газетті тарихи дереккөз ретінде алып, Ұлы Отан соғысы жылдарындағы Орталық Қазақстан өңірінің жеңіске қосқан үлесін зерделеу барысында мынадай қорытынды жасауға болады:

1. Соғыс жылдары Қарағанды көмірі Кеңес Одағында маңызды рөл атқарды. Қарағанды кеншілері бұған дейін 89 жылдың ішінде қол жеткен көрсеткішті соғыстың төрт жылында орындады, 34 млн. тонна көмір өндіріп, зор жетістікке жетті.

2. Жауға қарсы қолданылған ұшақтар мен танктер, артиллериялық қарулар жасалған металдар негізінен Ресейдің Магнитогорск металлургия зауытында балқытылып, ол Қарағандының кокстелген көмірін пайдалану нәтижесінде жүзеге асты.

3. Эвакуацияланған мамандардың көмегімен жаңа шахталардың, кәсіпорындардың салынуы соғыс қажетіне жұмсалатын көмір, руда көлемін ұлғайтты, сондай-ақ Орталық Қазақстанның индустриялық-экономикалық дамуын жеделдетті.

4. Облыстың колхоздары мен ауыл шаруашылық артельдерінің майданды астық, азық-түлік және мал өнімдерімен қамтамасыз етуі майдандағы жауынгерлердің әлеуметтік, материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал етті.

5. Қорғаныс қоры, танктер мен ұшақтар жасауға бастамашылық кеңес әскерлерін техникалық жағынан нығайтып, жеңіске тезірек жетуге негіз болды.

6. Әйелдердің есебінен жұмыс күшінің тапшылығы азайды, 1941 жылғы тамыздан 1944 жылғы желтоқсанға дейін шахталарда жұмыс істейтін әйелдер саны төрт жарым есе көбейіп, 2758 адамнан 12341 адамға артты [9, 160 б.].

7. Газет қоғамды жаңашыл істерге ұйыстыруда үгіт-насихат жүргізді. Еңбекті ұйымдастырудың жексенбіліктер, өнертабыстар, социалистік жарыстар сияқты тиімді формаларының қолданылуы, үнемдеу, тәртіп қағидаларының сақталуы өндіріс пен ауыл шаруашылығы өнімдерінің көлемі мен сапасын арттырды, жұмсалатын қаржы үнемделді, шығын азайды.

8. Газет майдан мен тылдың бірлігін нығайту, халықты жауға қарсы күреске жұмылдыру, жеңіске ынталандыру қызметін атқарды. Газет өзінің беттерінде майдан далаларындағы оқиғаларды үлкен дәлдікпен күнбе-күн жариялап, жұртшылыққа жеткізіп, ақпараттық қызмет жүргізді. Жауынгерлердің ерлік істерін, кеңес әскерлерінің жеңістерін насихаттап халықты ерлікке, батырлыққа, отансүйгіштікке тәрбиелеу міндетін атқарды. Адамдарды рухтандырып, намыстарын қайрап, жігерлендірді, майданға өз еркімен сұранушылар қатары артты.

9. Газетте ашық, өткір сындарға орын берілуі артта қалушылықты жоюға, кемшіліктерді болдырмауға ықпал етті.

10. Газет билік пен халық арасындағы байланыс құралы болды. Кеңес үкіметінің, Қазақстан басшылығының қабылдаған заңдары мен жарлықтары, нұсқаулары газет арқылы қоғамға лезде

жетіп, халыққа түсіндірілді. Бұл ресми құжаттар халықты «Барлығы майдан үшін, барлығы жеңіс үшін» атты бірыңғай ұран астына біріктіріп, майданға өлшеусіз көмек көрсетуге септігін тигізді.

11. «Социалистическая Караганда» газеті Ұлы Отан соғысы, қарағандылықтардың жеңіске қосқан үлесінің тарихы бойынша материалдар жинауда және жазуда бірден бір тарихи дерек болып табылады. Үгіт-насихаттық сипатта болғанымен газет материалдарының арасынан жүйелеу арқылы соғыс жылдары жанкешті еңбегімен ерекшеленген тыл майталмандарын, озат шахталар мен өндіріс орындарын, колхоздарды, еңбек озаттарын іріктеп алуға болады. Бұл материалдар бұған дейін Орталық Қазақстанның Ұлы Отан соғысы жылдарындағы тарихы бойынша құжаттық-деректік басылымдар, жинақтар шығаруға негіз болды және болашақта да ғылыми зерттеулер жүргізуде пайдалы болмақ.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. За Родину, за Сталина! Выступление по радио заместителя Совета Народных Комиссаров Союза ССР и народного комиссара Иностранных дел тов. В.М. Молотова // «Социалистическая Караганда». - 1941. - 23 июня.
2. Қазақстан Ұлы Отан соғысы жылдарында. Фотокітап / Жинақты құраст. Измухамбетов Б.С., Тасбулатов А.Б. – Алматы, 2020. – 320 б.
3. Самоотверженно трудиться на своем посту // Социалистическая Караганда. – 1941. - 24 июня.
4. Вклад металлургии Урала в дело победы Советского Союза в Великой Отечественной войне. Интернет источник: <https://cyberleninka.ru/article/n/vklad-metallurgii-urala-v-delo-pobedy-sovetskogo-soyuza-v-velikoy-otechestvennoy-voynе/viewer> 11.02.2011. (дата обращения 04.01.2025)
5. Гапеев А. Богатства недр Карагандинской области на службу обороны // Социалистическая Караганда. – 1942. - 4 января.
6. Преодолеть отставание бассейна – важнейшая задача большевиков Караганды // Социалистическая Караганда. – 1941. - 13 ноября.
7. Боевая программа шахтеров Караганды // Социалистическая Караганда. – 1941. -15 ноября.
8. Бригада Академи Наук СССР в Караганде // Социалистическая Караганда. – 1942. - 5 июня.
9. Боздақтар: Жинақтама том / Құраст.: П.С. Белан, Н. Едігенов. - Алматы: «Қазақстан». 1995. – 480 б.
10. Женщины идут на производство // Социалистическая Караганда. – 1941. - 3 июля.
11. Железная трудовая дисциплина – залог победы // Социалистическая Караганда. – 1941. - 26 июня.
12. Девушки и женщины – на тракторы и комбайны! // Социалистическая Караганда. – 1942. - 20 февраля.
13. Ко всем трудящимся Советского Казахстана. Из обращения собрания женщин города Чимкента // «Социалистическая Караганда». – 1942. - 21 марта.
14. Сактаганова З.Г., Абдукаримова Ж.К. Эвакуация детских домов и интернатов в годы Великой Отечественной войны в Казахскую ССР. // Вестник Карагандинского университета. Серия «История. Философия». - 2024. - №2 (114). С.156-159.
15. Лұқпанов Е., Сембай М. Жауынгер қыздар – Боевые подруги. Караганды. – 1995. – 138 б.
16. Все силы, все ресурсы Казахстана – для победы над врагом! Из речи секретаря ЦК КП (б) Казахстана тов. Н.А. Сворцова на V Пленуме ЦК КП (б)К // Социалистическая Караганда. -1941. - 5 июля.
17. Все для фронта. 31 августа прошел Всесоюзный воскресник // Социалистическая Караганда. – 1941. - 2 сентября.
18. Балақаев Т., Алдажұманов Қ. Қазақстан еңбекшілері майдан қызметінде (1941-1945 жж.). – Алматы: Ғылым, 1985. - 320 б.
19. В фонд обороны страны // Социалистическая Караганда. – 1941. - 2 сентября.
20. Икебаев И. Трудящейся Каркаралинского района фронту // Социалистическая Караганда. – 1941. - 7 января.

21. Опыт передовиков животноводства всем колхозам и совхозам // Социалистическая Караганда. – 1942. -1 апреля.
22. На строительство танков. Строим танковую колонну имени комсомола Казахстана // Социалистическая Караганда. – 1942. - 17 декабря.
23. Новые колонны танков и эскадрильи самолетов на средства колхозников. Телеграммы на имя Сталина // Социалистическая Караганда. – 1942. - 3 января.
24. Сбор средства на строительство танковой колонны // Социалистическая Караганда. – 1942. - 9 января.
25. За строжайшую экономию и бережливость // Социалистическая Караганда. – 1943. - 9 сентября.
26. Рационализаторы и изобретатели вносят свой вклад // Социалистическая Караганда. - 1943. - 18 декабря.
27. Ф. Голубев. Рационализаторы Балхаша // Социалистическая Караганда. – 1943. - 7 апреля.
28. Колхозник – новатор // Социалистическая Караганда. – 1943. - 27 марта.
29. Шахтеры Караганды! Выше темпы угледобычи // Социалистическая Караганда. – 1942. - 31 января.
30. Вперед на разгром немецких захватчиков! // Социалистическая Караганда. - 1942. - 23 февраля.
31. Навалоотбойщики решают успех угледобычи // Социалистическая Караганда. - 1942 года. - 14 марта.
32. Победа шахты имени Калинина // Социалистическая Караганда. – 1942. - 13 января.
33. Трест «Сталинуголь» вновь присуждено переходящее Красное Знамя Государственного Комитета Оборона // Социалистическая Караганда. – 1943. - 14 июля.
34. Победа горняков Джезказгана // Социалистическая Караганда. – 1942. - 1 декабря.
35. Все силы – на дело победы! // Социалистическая Караганда. – 1943. - 7 ноября.
36. Высокая награда обязывает. Награждение работников Карагандинского угольного бассейна // Социалистическая Караганда. – 1943. - 19 апреля.
37. Священная клятва тружеников тыла // Правда. – 1944. – 3 января.
38. Новогодние рапорты советских шахтеров // Правда. – 1944. – 7 января.
39. Боздақтар. Қараганды облысы. (Бас редакторы Р.Н. Нұрғалиев) – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы». 1995. – 456 б.

References:

1. Za Rodinu, za Stalina! Vystuplenie po radio zamestitelya Soveta Narodnyh Komissarov Soyuz SSR i narodnogo komissara İnostrannyh del tov. V.M. Molotova // «Sotsialisticheskaya Karaganda». - 1941. - 23 iyunya.
2. Qazaqstan Ūly Otan soǵysy jylдарында. Fotokitap / Qūrast.: İzmuhambetov B.S., Tasbulatov A.B. – Almaty, 2020. – 320 b.
3. Samootverjenno truditsya na svoem postu // Sotsialisticheskaya Karaganda. – 1941. - 24 iyunya.
4. Vklad metallurgii Urala v delo pobedy Sovetskogo Soyuz v Velikoi Otechestvennoy voine. Internet istochnik: <https://cyberleninka.ru/article/n/vklad-metallurgii-urala-v-delo-pobedy-sovetskogo-soyuz-v-velikoy-otechestvennoy-voyne/viewer/11.02.2011>. (data obraşenia 04.01.2025)
5. Gapeev A. Bogatstva neдр Karagandinskoй oblasti na slujbu oborony // Sotsialisticheskaya Karaganda. – 1942. - 4 yanvarya.
6. Preodolet otstavanie basseina – vajneişaya zadacha bolşevikov Karagandy // Sotsialisticheskaya Karaganda. – 1941. - 13 noyabrya.
7. Boevaya programma şahterov Karagandy // Sotsialisticheskaya Karaganda. – 1941. -15 noyabrya.
8. Brigada Akademii Nauk SSSR v Karagande // Sotsialisticheskaya Karaganda. – 1942. - 5 iyunya.
9. Bozdaqtar: Jinaqtama tom / Qūrast.: P.S. Belan, N. Edigenov. - Almaty: «Qazaqstan». 1995. – 480 b.
10. Jenuşını idut na proizvodstvo // Sotsialisticheskaya Karaganda. – 1941. - 3 iyulya.

11. *Jeleznyaya trudovaya distsiplina – zalog pobedy* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1941. – 26 iyunya.
12. *Devuşki i jenuşiny – na traktory i kombainy!* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1942. – 20 fevralya.
13. *Ko vsem trudyauşimisiya Sovetskogo Kazahstana. İz obrauēniya sobraniya jenuşin goroda Chimkenta* // «*Sotsialisticheskaya Karaganda*». – 1942. - 21 marta.
14. *Saktaganova Z.G., Abdukarimova J.K. Evakuatsiya detskih domov i internatov v gody Velikoi Otechestvennoi voyny v Kazahskuyu SSR. // Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «İstoriya. Filosofiya». - 2024. - №2 (114). S.156-159.*
15. *Lūqpanov E., Sembai M. Jauynger qyzdar – Boevye podругi. Qarağandy*. – 1995. – 138 b.
16. *Vse sily, vse resursy Kazahstana – dlya pobedy nad vragom! İz rechi sekretarya TsK KP (b) Kazahstana tov. N.A. Svortsova na V Plenum TsK KP (b)K* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. -1941. - 5 iyulya.
17. *Vse dlya fronta. 31 avgusta proşel Vsesoyuznyi voskresnik* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1941. - 2 sentyabrya.
18. *Balaqaeв T., Aldajūmanov Q. Qazaqstan eñbekşileri maidan qyzmetinde (1941-1945 jj.). – Almaty: Ğylym, 1985. - 320 b.*
19. *V fond oborony strany* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1941. - 2 sentyabrya.
20. *İkebaev İ. Trudyauşisiya Karkaralinskogo raiona frontu* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1941. - 7 yanvarya.
21. *Opyt peredovikov jivotnovodstva vsem kolhozam i sovhozam* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1942. -1 aprelya.
22. *Na stroitelstvo tankov. Stroim tankovuyu kolonnu imeni komsomola Kazahstana* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1942. - 17 dekabrya.
23. *Novye kolonny tankov i eskadrili samoletov na sredstva kolhoznikov. Telegrammy na imya Stalina* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1942. - 3 yanvarya.
24. *Sbor sredstva na stroitelstvo tankovoi kolonny* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1942. - 9 yanvarya.
25. *Za strojaişuyu ekonomiyu i berejlivost* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1943. - 9 sentyabrya.
26. *Ratsionalizatory i izobretateli vnosyat svoi vklad* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. - 1943. - 18 dekabrya.
27. *Golubev F. Ratsionalizatory Balhaşa* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1943. - 7 aprelya.
28. *Kolhoznik – novator* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1943. - 27 marta.
29. *Şahtery Karagandy! Vyşe tempy ugledobychi* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1942. - 31 yanvarya.
30. *Vpered na razgrom nemetskih zahvatchikov!* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. - 1942. - 23 fevralya.
31. *Navalooboiuşiki reşayut uspeh ugledobychi* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. - 1942 goda. - 14 marta.
32. *Pobeda şahty imeni Kalinina* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1942. - 13 yanvarya.
33. *Trest «Stalinugol» vnov prisujdeno perehodyauşee Krasnoe Znamya Gosudarstvennogo Komiteta Oborony* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1943. - 14 iyulya.
34. *Pobeda gornyakov Djezkazgana* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1942. - 1 dekabrya.
35. *Vse sily – na delo pobedy!* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1943. - 7 noyabrya.
36. *Vysokaya nagrada obyazyvaet. Nagrajdienie rabotnikov Karagandinskogo ugolnogo basseina* // *Sotsialisticheskaya Karaganda*. – 1943. - 19 aprelya.
37. *Svyauēnnaya klyatva trujenikov tyla* // *Pravda*. – 1944. – 3 yanvarya.
38. *Novogodnie raporty sovetskih şahterov* // *Pravda*. – 1944. – 7 yanvarya.
39. *Bozdaqtar. Qarağandy oblysy. (Bas redaktory R.N. Nūrğaliev) – Almaty: «Qazaq ensiklopediasy». 1995. – 456 b.*